

СУЧАСНІ СПОСОБИ ВІДБОРУ ТЕРМІНІВ ТА УКЛАДАННЯ ПЕРЕКЛАДНИХ СЛОВНИКІВ НОВИХ ТЕРМІНОСИСТЕМ

У статті проведено порівняльний аналіз відбору спеціальних термінів для укладання перекладних словників нових терміносистем у кінці XX і на початку XXI століть. Автором було встановлено також роль нових інформаційних технологій при дослідженні термінології та укладанні такого типу словників з робототехніки та дистанційного навчання.

Останнім часом модернізується українська освіта, промисловість та інші галузі народного господарства, а отже виникає потреба володіти найновішою зарубіжною інформацією з цих галузей, а також мати можливість представляти свій досвід за кордоном.

У результаті цього зріс інтерес до укладання словників різного призначення та проведення досліджень, які стосуються нових терміносистем у нашій країні та за рубежом [1].

Мета статті – описати досвід відбору термінів для укладання перекладних словників на прикладі терміносистем робототехніки (РТ) і дистанційного навчання (ДН).

З нашої точки зору, термін – це слово, словосполучення або аббревіатура, які позначають наукове поняття, яке відноситься до якоїсь конкретної галузі, входить у систему понять цієї галузі, обмежується спеціальною сферою використання, яка встановилася в цій галузі і, як правило, регламентується визначенням [2: 25]. Під терміносистемою розуміється сукупність термінів, пов'язаних різного роду відношеннями: логічними, семантичними, словотвірними і ін. [2: 32].

У нашій кандидатській дисертації [2], попередніх опублікованих матеріалах, що стосуються дослідження термінології з робототехніки та з дистанційного навчання, описано: досвід укладання частотного англо-російського [3: 117-126] і англо-українського [4: 157-159] словника, навчального частотного словника-мінімуму з робототехніки [5]; наше розуміння процесу укладання словників для нових терміносистем [6: 85-87]; методику виявлення та дослідження термінів [7: 256-260], синонімію деяких основних українських та англійських термінів і коротку історію їх виникнення [8: 48-49; 9: 356-361], етимологію [10: 44-47] та тлумачення термінів [11: 327-330], роль міжнародної співпраці при укладанні дво- та багатомовних словників [12: 14-15].

Укладанню словників з робототехніки і з дистанційного навчання передували такі етапи:

Збір інформації про матеріали для всіх розділів робототехніки / дистанційного навчання. У 1979 році були опрацьовані наявні на той час англо-, українсько- і російськомовні матеріали з робототехніки за 1975-1979 рр. за допомогою реферативних журналів та експрес-інформації, які видавалися в колишньому СРСР із споріднених з робототехнікою галузей, наприклад, машинобудування, автоматичні системи керування та ін., а пізніше реферативного журналу "Роботи і маніпулятори" під час участі у всесоюзних і республіканських конференціях з цієї тематики, спілкування там з провідними спеціалістами з робототехніки, опрацювання доступних матеріалів у бібліотеках Львова, Києва, Ленінграда, Москви та інших міст СРСР, а також участі в роботі Комітету науково-технічної термінології при Академії наук СРСР під керівництвом академіка В. Сифорова.

Матеріали з дистанційного навчання зібрані в основному під час відряджень у США, Німеччину, Австрію, Росію, участі у світових (Відень, Дюсельдорф, Гонконг), міжнародних (Флегстаф, Москва, Санкт-Петербург, Київ, Полтава, Львів) конференцій з 1996 року і до цього часу та з Інтернету.

Вибір методики виявлення та дослідження термінології нових терміносистем. У сучасній лінгвістиці багато зусиль докладено для того, щоб знайти об'єктивні критерії, з допомогою яких можна однозначно виділити термінологічні одиниці, які виражають поняття і зв'язки з тою чи іншою галуззю знань, і тим самим визначити обсяг і межі термінології. Дослідники по-різному вирішують проблему виявлення термінів у тій чи іншій підмові, використовуючи при цьому різні визначення терміна, пропонуючи свої методики відбору термінів, критерії їх відбору у випадку, коли система понять ще не склалася і немає чіткої границі між терміном і нетерміном. Детальніше опис декількох методик укладання словників нових терміносистем представлено у статті "Методика виявлення та дослідження термінології з дистанційного навчання" [7: 256-260], досвід яких використано в наших дослідженнях.

Дослідники по-різному вирішують проблему виявлення термінів у тій чи іншій підмові, використовуючи при цьому різні визначення поняття *термін*, пропонуючи свої методики відбору термінів. Наприклад, Ф. Важева у випадку, коли система понять ще не склалася і немає чіткої границі між терміном і нетерміном, пропонує такі критерії: а) наявність у терміна дефініції в строгому розумінні цього слова; б) наявність у терміна дефініції-опису; в) термін сам бере участь у визначенні інших термінів (при цьому пункти а і б можуть не виконуватися); г) термін входить у словник відповідної науки; д) термін входить у словник суміжних наук; е) термін є загальнонауковим [7: 256-260].

При укладанні словників з робототехніки і дистанційного навчання для виявлення спеціальних термінів використано метод експертної оцінки [2: 219].

Розвиток РТ і ДН спричинив появу низки нових понять і явищ, які потребували негайного термінування. У термінотворенні беруть участь багато вчених, фахівців у даних галузях, тому що терміни створюються

одночасно з новими об'єктами, і, в основному, творці цих об'єктів є авторами відповідних термінів. Отже, тільки спеціалістам доступне глибоке розуміння значення кожного терміна; вони не лише створюють терміни, але й уточнюють межі змісту термінів, відбирають найбільш точне найменування поняття, коли перед ними серія варіантів найменування.

Але оскільки терміни формуються засобами мови, її загальнолітературної норми, то цим аспектом повинен займатися мовознавець.

Відбір термінів для укладання перекладних словників з робототехніки та дистанційного навчання. Під час проведення дослідження терміносистем робототехніки в 1979 р. матеріалом дослідження могли бути терміни, виявлені під час роботи з іншомовними журнальними статтями, матеріалами конференцій, монографіями, посібниками, довідковою літературою та ін. Тоді можна було лише окреслити список термінів, які часто зустрічалися у фаховій літературі з даних проблем, були ймовірними термінами з даних галузей і могли дати приблизну уяву про те, яким чином формуються нові терміносистеми.

Дослідження і відбір термінів з дистанційного навчання в 1996 р. починалося із опрацювання глосаріїв до зарубіжних і вітчизняних монографій, посібників, спілкування із спеціалістами з цієї тематики під час зарубіжних відряджень, участі у світових, міжнародних і вітчизняних конференціях, аналіз зарубіжних і вітчизняних друкованих та електронних матеріалів за допомогою Інтернету. Робота в редакційній колегії канадського журналу з дистанційного навчання "International Review of Research in Open and Distance Learning" (IRRODL) у 2001-2007 рр. сприяла виниканню в проблеми термінології на міжнародному рівні.

Матеріалом для укладання словників послужили англомовні джерела, видані в США, Канаді, Австралії та Великобританії (глосарії, словники, журнальні статті, монографії, матеріали конференцій, патентні описи, рекламні проспекти та інші матеріали), наявні україномовні та російськомовні джерела, в яких даються визначення або тлумачення термінів робототехніки та дистанційного навчання.

Із опрацьованих текстів виписувалися всі однослівні й багатокомпонентні терміни з препозитивними (industrial robot, distance education) і постпозитивними означеннями (типу N prp N та ін., наприклад, degree of freedom, plan of study), а також часто вживані загальнотехнічні й загальнонаукові терміни (channel – канал (зв'язку), cable – кабель; трос, program – програма).

У списки термінологічної лексики з РТ і ДН потрапили спеціальні терміни, загальнонаукові і загальнотехнічні терміни. Ключові терміни, їхні тлумачення, а також еквіваленти ключових термінів в українській та англійській мовах визначалися під час роботи із зарубіжними і вітчизняними спеціалістами (експертами) з цих галузей знань.

Роль міжнародної співпраці при розробці словників. Більше 200 дво- та багатомовних фахових словників укладено науковцями та спеціалістами українських і зарубіжних навчальних і науково-дослідних закладів за останні десятиліття. Багато з цих словників укладено спільно українськими та зарубіжними співавторами [13], українськими авторами із зарубіжними консультантами [14], а також іноземними авторами з українськими консультантами [15]. Деякі словники опубліковані за кордоном, а зараз перевидаються в Україні [16].

Як показує досвід перекладання вітчизняної літератури іноземними мовами та іноземної літератури українською мовою, перед перекладачами виникають проблеми не тільки у виборі правильних відповідників спеціальних термінів, але й номенклатури, власних імен, назв організацій, які використовуються в науково-технічній літературі з якоїсь конкретної тематики, проте такої інформації немає ні в словниках, ні в іншій довідковій літературі. Тому потрібно проводити комплексне дослідження науково-технічної літератури при укладанні словників, тобто виявляти і перекладати різними мовами не тільки терміни, але й номенклатуру, власні імена авторів наукових праць (статей, доповідей, монографій, посібників) і назв навчальних закладів та інших організацій, які мають відношення до нових терміносистем і часто зустрічаються в літературі з цієї тематики [17: 43-48]. Цю інформацію можна розмістити в додатках до словників.

Розвитку лексикографічної роботи в Україні повинні сприяти кафедри прикладної лінгвістики, теорії та практики перекладу багатьох вищих навчальних закладів, наприклад, Житомирського державного університету імені І. Франка, Львівського національного університету імені І. Франка, Національного технічного університету України, Національного університету "Львівська політехніка", Київського національного університету імені Т. Шевченка, Київського національного лінгвістичного університету, Харківського національного університету імені В. Каразіна, Волинського державного університету ім. Л. Українки та інших університетів, в яких студентам спеціальності "Прикладна лінгвістика" та подібних спеціальностей читається курс "Лексикографія", "Теорія і практика перекладу". Вони повинні стати лексикографічними дослідницькими центрами, де має творитися і досліджуватися сучасна українська термінологія нових, а також давно відомих терміносистем.

Наприклад, під час читання односеместрового курсу "Лексикографія" для другокурсників кафедри прикладної лінгвістики, які навчаються за спеціальністю "Філологія" (24 години лекційних і 4 години практичних занять), студентам, крім слухання лекцій, присвячених історії розвитку лексикографії в Україні та за кордоном, видам словників, сучасним технологіям їх укладання, було запропоновано самим або в колективі співавторів укласти словник із 1000 і більше термінів з тематики, запропонованої викладачем або вибраної самостійно. У кінці семестру під час підведення підсумків роботи і одержання заліку студентами було підготовлено перші електронні варіанти самостійно укладених українсько-англійських, англійсько-українських словників, а також на базі англійсько-російських словників, доповнених термінами із сучасної літератури відповідної тематики, періодики, та інших джерел і комп'ютерний словник.

Прикладом організації дослідження української термінології може бути написання курсових робіт студентами четвертого курсу з предмету "Теорія і практика перекладу". Ще на третьому курсі навчання

студенти слухають лекції і вчаться перекладати на практичних заняттях однослівні та багатокомпонентні терміни, інтернаціональну лексику, власні назви, назви фірм, компаній та ін. на прикладах із фахової літератури з різних галузей науки і техніки. Тому, наприклад, групі із десяти студентів було запропоновано дослідити структуру термінів, переклад цих термінів, власних назв, назв фірм, компаній, які зустрічаються в науково-технічній літературі з дистанційного навчання, на матеріалі вітчизняних і закордонних матеріалів і описати в курсових роботах за такою тематикою:

I. Структура і переклад термінів з дистанційного навчання: 1) українських і англійських однослівних термінів; 2) українських абревіатур англійською мовою; 3) англійських абревіатур українською мовою; 4) українських і англійських двокомпонентних термінів; 5) українських і англійських трьох- і більше компонентних термінів.

II. Структура і шляхи перекладу спеціальної термінології з дистанційного навчання.

III. Методи і шляхи передачі в науково-технічній літературі з дистанційного навчання: 1) українських назв навчальних закладів і компаній англійською мовою; 2) англійських назв навчальних закладів і компаній українською мовою; 3) українських власних імен англійською мовою; 4) англійських власних імен українською мовою.

У процесі дослідження студенти освоїли методи виявлення спеціальної термінології з цієї тематики, визначення її структури, методи перекладу й описали результати, а також підготували доповіді за своїми дослідженнями на студентську конференцію.

Написання дипломних робіт студентами спеціальності "Філологія" також можна присвятити дослідженню української термінології і різних питань, пов'язаних з її функціонуванням, методами дослідження з використанням інформаційно-комунікаційних технологій та ін. Наприклад, одну із виконаних під нашим керівництвом і захищених дипломних робіт було присвячено частотним характеристикам англійської термінології з дистанційного навчання на матеріалі журнальних статей. Для дослідження частотних характеристик термінів було розроблено програмне забезпечення, яке можна використати для дослідження інших терміносистем.

Аналіз українських та англійських термінів цих нових терміносистем показав необхідність швидкої їх стандартизації в технічних комітетах України, Європи та Міжнародної організації стандартизації (ISO), для кращого розуміння між фахівцями та науковцями, які зайняті в цих сферах знань. Укладені словники нових терміносистем можна використати для створення проектів національних стандартів для цих галузей.

Співпраця між нашими і зарубіжними науковцями та спеціалістами при укладанні словників та інших навчальних матеріалів сприяє кращому взаєморозумінню між ними, а також між культурами і націями.

Комплексні дослідження науково-технічної літератури потрібно проводити для усіх нових напрямів науки і техніки, що дасть можливість правильно перекладати науково-технічну літературу з однієї мови на іншу не тільки на рівні термінології і номенклатури, але й імен і прізвищ науковців, а також назв навчальних закладів та інших організацій.

У додатках до спеціалізованих словників з конкретних галузей науки і техніки потрібно давати окремо списки з перекладом власних імен провідних науковців, назв організацій, номенклатури, абревіатур, які часто зустрічаються в науково-технічній літературі з цієї тематики.

Проведені дослідження під час написання студентами дипломних, курсових робіт, читання лекцій і проведення практичних занять дають можливість на базі невеликих за обсягом матеріалів описувати коротко нові і вже давно відомі терміносистеми. Такі дослідження треба пропонувати студентам всіх навчальних закладів, де є спеціальність "Прикладна лінгвістика" і подібні їм спеціальності.

Використання нових інформаційно-комунікаційних технологій дає можливість мати доступ до найновіших джерел інформації у всіх країнах світу, а також прискорити і покращити якість термінологічних досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Зацний Ю.А., Пахомова Т.О. Мова і суспільство: збагачення словникового складу сучасної англійської мови. – Запоріжжя: Запорізький державний університет, 2001. – 176 с.
2. Шуневич Б. Структурні та функціональні особливості англійської термінології з робототехніки. Дис. ... канд. філол. наук. – Львів, 1991. – 532 с.
3. Шуневич Б. Частотный англо-русский словарь по робототехнике // Учен. зап. Тарт. ун-та. – Тарту, 1985. – Вып. 711. – С. 117-126.
4. Шуневич Б. Англо-український словник з робототехніки // Проблеми української науково-технічної термінології: Тези 1-ої міжн. конф. Львів, 1992. – С. 157-159.
5. Методическая разработка и учебн. задания для чтения текстов по робототехнике (Учебный частотный словарь-минимум / ЛГПИ им. Герцена, Ленинград, 1987. – 70 с.
6. Шуневич Б. Методика укладання словників нових терміносистем // Проблеми української термінології: Вісник ДУЛП. – Львів, 2000. – № 402. – С. 85-87.
7. Шуневич Б. Методика виявлення та дослідження термінології з дистанційного навчання // Українська термінологія і сучасність: Збірник наукових праць / НАН України, Інститут української мови, Комітет наукової термінології; Ред. кол.: Симоненко (відп. ред.) та ін. – К., 1998. – С. 256-260.
8. Шуневич Б., Ужова О. Синонимия в английской терминологии по робототехнике и электрохимии // Лексикографические методы в обучении и научных исследованиях: Тезисы Всесоюзной конференции. – Иваново, 1988. – С. 48-49.
9. Шуневич Б. Використання деяких основних українських та англійських термінів з дистанційного навчання // Українська термінологія і сучасність: Збірник наукових праць. – Київ: КНЕУ, 2001. – Вип. IV. – С. 356-361.

10. Шуневич Б. Етимологія деяких основних англійських термінів з робототехніки // Мова та стиль зарубіжної літератури: Вісник ЛПІ. – Львів: ЛДУ. – 1989. – № 249. – С. 44-47.
11. Шуневич Б. Тлумачення деяких термінів з дистанційного навчання // Лінгвістичні та методичні проблеми навчання мові як іноземній: Матеріали 4-ої міжнародної науково-практичної конференції, Полтава, 3-4 червня 2002 р. – Полтава, 2002. – С. 327-330.
12. Shunevych B. International cooperation in developing translation dictionaries // Матеріали щорічної конференції IREX для випускників американських програм, Київ, жовтень, 2001. – С. 14-15.
13. Kossak O., Kravets R. English-Ukrainian and Ukrainian-English Dictionary of Telecommunications. – Lviv: JV "BaK", 1996. – 248 p.
14. Шуневич Б.І., Білякевич І.І., Савенко О.М., Троценко В.В. Українсько-англійський та англо-український словник-мінімум довідникового типу. Друге вид., доповнене. – Львів: ДУЛП, 1995. – 96 с.
15. Balaban T. English-Ukrainian Dictionary-Reference Book of Environmental Engineering. – Lviv: PNU, 2000. – 369 p.
16. Wowk A. English-Ukrainian Dictionary of Selected Terms. – Lviv: LNU. – 1998. – 79 p.
17. Шуневич Б. Комплексне дослідження української та англійської термінології з дистанційного навчання // Проблеми української термінології: Вісник НУЛП. – Львів: Вид-во НУЛП, 2005. – № 538. – С. 43-48.

Матеріал надійшов до редакції 10.04. 2008 р.

Шуневич Б.И. Современные способы отбора терминов и составления переводных словарей новых терминотестов.

В статье проведён сравнительный анализ отбора специальных терминов для составления переводных словарей новых терминотестов в конце XX и начале XXI столетий. Автором также была установлена роль новых информационных технологий при исследовании терминологии и составлении словарей такого типа по робототехнике и дистанционному обучению.

Shunevych B.I. Modern Means of Selecting Terms and Compiling Translation Dictionaries of New Terminological Systems.

The article deals with the comparative analysis of selecting special terms and compiling translation dictionaries of new terminological systems at the end of the 20th and the beginning of the 21st centuries as well as the role of new information technologies for investigation terminology and compiling the dictionaries of such type in robot engineering and distance teaching.